

УДК 911.3

Воловик В.М., Михайленко Т.Ю.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Польські етнокультурні ландшафти містечка Браїлів

У статті розглядаються особливості структури етнокультурних ландшафтів містечка Браїлів Жмеринського району Вінницької області. Виділені загальні закономірності формування цих ландшафтних комплексів, їх етнокультурні риси та особливості господарювання. Визначено, що структурною ознакою етнокультурних ландшафтів Браїлова є взаємні просторові співвідношення селитебних кварталів за національною ознакою, сакрально-тафальних та бєлігеративних ландшафтів. Вплив польської культури є одним з найповніших проявів у формуванні етнокультурних ландшафтів Поділля, що досить чітко простежено у структурі Браїлова, де значну площу займають польські ландшафти. З поміж них виділено та проаналізовано структуру та природокористування у садибі Потоцьких / фон-Мекк з ландшафтным парком; сакральний ландшафт з костелом пресвятої Трійці; тафальний ландшафт з польським кладовищем і костелом-капличкою; сакральний ландшафт зі Свято-Троїцьким жіночим монастирем; бєлігеративний ландшафт Браїлівського замку. Для центральної частини містечка створено картосхему етнокультурних ландшафтів. Сучасний стан ландшафтів Браїлова вимагає проведення моніторингу, кадастрування, охорони та музеєфікації польської етнокультурної спадщини.

Ключові слова: етнокультурні ландшафти, поляки, Браїлів.

Воловик В.Н., Михайленко Т.Ю. Польские этнокультурные ландшафты местечка Браилов. В статье рассматриваются особенности структуры этнокультурных ландшафтов города Браилова Жмеринского района Винницкой области. Выделены общие закономерности формирования этих ландшафтных комплексов, их этнокультурные черты и особенности хозяйствования. Определено, что структурным признаком этнокультурных ландшафтов Браилова есть взаимные пространственные соотношения селитебных кварталов по национальному признаку, сакрально-тафальных и бєллігеративных ландшафтов. Влияние польской культуры является одним из наиболее полных проявлений в формировании этнокультурных ландшафтов Подолья, что достаточно четко прослеживается в структуре Браилова, где значительную площадь занимают польские ландшафты. Среди них выделены и проанализированы структура и природопользование в усадьбе Потоцких / фон Мекк с ландшафтным парком; сакральным ландшафтом с костелом Пресвятой Троицы; тафальным ландшафтом с польским кладбищем и костелом-часовней; сакральным ландшафтом со Свято-Троицким женским монастырем; бєллігеративным ландшафтом Браиловского замка. Для центральной части города составлена картосхема этнокультурных ландшафтов. Современное состояние ландшафтов Браилова требует проведения мониторинга, составления кадастра, охраны и музефикации польского этнокультурного наследия.

Ключевые слова: этнокультурные ландшафты, поляки, Браилов.

Volovyk V.M., Mikhaylenko T.Y. Polish ethnocultural landscapes small town Brailiv. The article discusses the features of the structure of ethnocultural landscape of the small town Brailiv of Zhmerinka district Vinnytsia region. Identify common patterns of formation of these landscapes, their ethnocultural features and characteristics of management. It was determined that the structural feature of ethnocultural landscapes Brailiv have mutual spatial relationships of residential quarters on a national basis, and sacral and tafal, fortification landscapes. Influence of Polish culture is one of the most complete manifestation of the formation of ethnocultural landscapes of Podillya that can be traced quite clearly in Brailiv structure where a large area is occupied by Polish landscapes. Among them isolated and analyzed the structure and nature in the estate Potocki / von Meck with landscaped park; sacred landscape with church of the Holy Trinity; tafal landscape with Polish cemetery and church-chapel; sacred landscape with Holy Trinity convent; fortification landscape castle of Brailiv. For the central part of the city is made up of ethnocultural landscapes schematic map. The current state of the landscape Brailiv requires monitoring of the inventory, protection and museification Polish ethnocultural heritage.

Keywords: ethnocultural landscapes, Poles, Brailiv.

Наявність проблеми. Характерну структуру *етноландшафтів містечок* Поділля формували впродовж сторіч селитебні, фортифікаційні та сакральнотафальні ландшафтні комплекси, надаючи характерного образу ландшафту, у якому натуральні компоненти поступово насичувались етнокультурними. Структурною ознакою етнокультурного ландшафту містечка є взаємні просторові співвідношення селитебних кварталів за національною ознакою. Вплив польської культури є одним з найяскравіших проявів у формуванні етнокультурних ландшафтів регіону. Містечко Браїлів підтверджує цю тезу, маючи у своїй структурі значну площу польських ландшафтів різної генези. Їх сучасний стан вимагає проведення моніторингу, кадастрування, охорони та музеєфікації польської етнокультурної спадщини.

Аналіз попередніх публікацій. На початку XXI сторіччя вивченням етнокультурних ландшафтів містечок займалися географи [1, 2, 3], а вивченням етнокультурної спадщини містечка Браїлів – переважно історики та культурознавці [8, 9, 14].

Мета – аналіз структури та природокористування польських етнокультурних ландшафтів містечка Браїлів.

Результати дослідження. Одним з прикладів формування ландшафтного кадастру *місцевого рівня* є опис, ландшафтне картування та відповідні заходи з оптимізації та раціонального природокористування Браїлова Жмеринського району Вінницької області. Містечко розташоване у привододільних просторах Дністровсько-Бузького межиріччя, що зумовило досить високе гіпсометричне розташування (245-270 м) у межах Жмеринської височини. Річкова долина Рову оголює кристалічні породи, перекриті покривом з глинисто-піщаних відкладів сармату та лесоподібних суглинків. Долина широка, з пласким дном, досить часто зустрічаємо крутосхильні борти, ускладнені ярами [13, с. 257].

Час заснування містечка спірний – одні автори зазначають XVI сторіччя [4, с. 235], інші [6, с. 517] – кінець XVII, коли турки назвали його за співзвучним містом Бреїла, розташованим у Валахії (південно-східна частина сучасної Румунії). Однією з етимологічних версій є походження назви від «Брагіров», тобто у місці злиття річок Рів та Брага [12, с. 269]. Від 1651 року Браїлів перебуває у власності Чернігівського каштеляна Яна Одржевольського. У 1659 році стає укріпленим містечком, у 1663 році Браїлів викупує Микола Потоцький. У 1672 році містечко штурмом беруть турецькі війська. Наприкінці XVII сторіччя містечком знову володіють Потоцькі. Наприкінці XIX сторіччя Браїлів переходить у володіння Феліціана Юковського, а згодом – Фон-Мекку [12, с. 270].

Наприкінці XIX сторіччя у містечку, яке мало 521 двір, мешкало 4979 осіб, з яких 1979 осіб – євреї [6, с. 518]. На початку XX сторіччя у містечку було 356 дворів, де налічувалось 3293 особи. З культурних пам'яток, частина з яких функціонує і сьогодні: монастир, римо-католицький костел, 5 єврейських молитовних шкіл, монастирське жіноче училище, 2 єврейських училища. Передмістями були Козачівка та Москалівка [5, с. 182]. Загалом у передмістях проживало більше, ніж у самому містечку – понад 4800 осіб. Тут формувались основні промислові ландшафти містечка: у Козачівці – гуральня, 2 цегляних і 1 миловарний заводи, у Москалівці – 1 цукровий, 3 цегляних заводи [5, с. 184-185]. Зараз працюють цукровий, сокоморсовий, комбікормовий заводи та швейна фабрика [4, с. 235], на території яких збереглися частина етнокультурних пам'яток польської генези. З польських етнокультурних ландшафтів та пам'яток на

території Браїлова виділено польські етнокультурні ландшафти:

- садиба Потоцьких / фон-Мекк з ландшафтним парком;
- сакральний ландшафт з костелом пресвятої Трійці;
- тафальний ландшафт з польським кладовищем і костелом-капличкою;
- сакральний ландшафт зі Свято-Троїцьким жіночим монастирем;
- белігеративний ландшафт Браїлівського замку, збудованого у 1440 році; існував до 1790 року. Зараз на території старого замку розташований сокоморсовий завод. Від замку залишились тільки окремі артефакти, хоча О. Мальченко зазначає, що «замкові укріплення мали мисове розташування і поєднувались з міськими фортифікаціями в єдину оборонну систему, додатково захищену річковим ставом» [7, с. 110]. Однак, зазначимо, що у заплавної частині, нижче сокоморсового заводу, не збереглося жодних ставків.

Садиба Потоцьких / фон-Мекк з ландшафтним парком розташований на надзаплавній терасі у південно-східній частині містечка. Садибу закладено у 1868 році. До складу палацово-паркового комплексу входить в'їзна брама, будівля палацу, господарські споруди та ландшафтний парк з трьома ставками (рис. 1), площею 7,5 га [11, с. 19]. Від в'їзної брами до будівлі палацу проходить пряма алея.

Будівля палацу, у якій розташовано «Браїлівський професійний ліцей» та музей П. І. Чайковського, знаходиться у занедбаному вигляді і потребує реставрації та музеєфікації. У східній частині комплексу розташовані автентичні господарські споруди (використовуються під гаражі) кінця XIX сторіччя, які також вимагають реставрації та часткової музеєфікації. Садиба перебуває на державному обліку як пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення.

Територія ландшафтного парку охороняється законом, є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення. Тут зростає понад 45 видів дерев і чагарників, з яких переважають: клен гостролистий, граб звичайний, дуб черешчатий. Рекомендуються своєчасні санітарні вирубки для догляду за парковими насадженнями, боротьба зі шкідниками і хворобами дерев. Необхідно провести благоустрій маршрутів і місць відпочинку.

У центральній частині парку створено три ставки, розділених мостами. В одного з них залишена природна конфігурація берегів, які вимагають їх зміцнення та облаштування місць відпочинку, очищення дна від мулу. Другий і третій ставки прямокутної форми, розділені кам'яною дамбою. Мости та дамба – у задовільному стані. Система заходів природокористування аналогічна до першого ставка. Південна частина парку використовується під стадіон.

Сакральний ландшафт з костелом пресвятої Трійці розташований на схилі лівого берега річки Рів, на насипній терасі. Територія обгороджена кам'яною стіною і потребує ремонту. Будівництво костелу продовжувалось 27 років від 1852 р. до 1879 року. У XX сторіччі, до 1990 року сакральна споруда розташовувалась на території сокоморсового заводу [10]. Зараз будівля костелу відреставрована і використовується за призначенням. На території сакрального ландшафту є кілька господарських споруд.

У північно-західній частині містечка Браїлів, на вододільній місцевості, поруч з православним, розташоване *польське кладовище*. Територія тафального ландшафту обгороджена кам'яною стіною від сторони дороги та зовсім не відокремлена від православного кладовища. Кладовище має витягнуту форму, засаджену грабом звичайним, кленом гостролистим та ялиною звичайною. Є

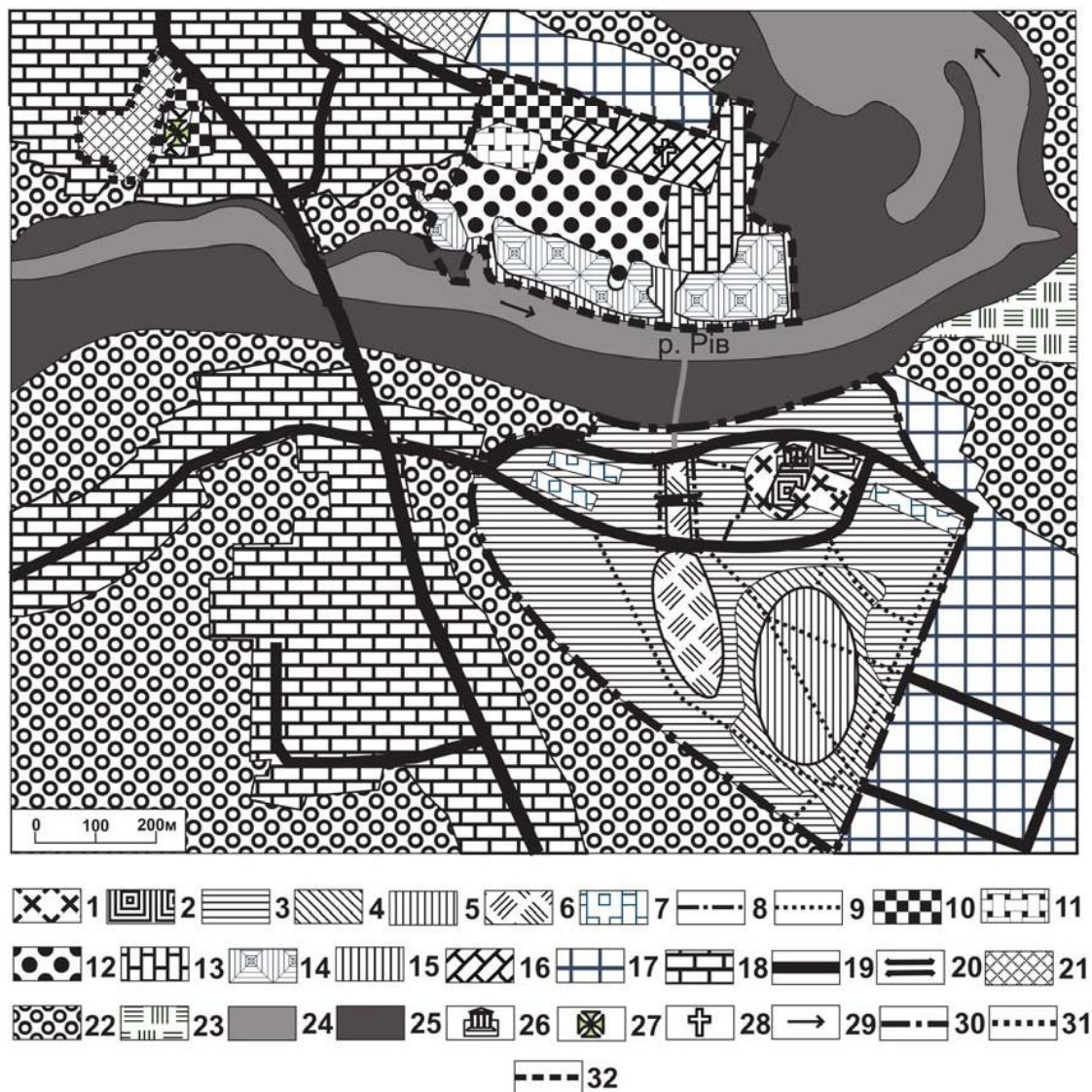

Рис. 1. Сучасна структура етнокультурних ландшафтів центральної частини містечка Браїлів Жмеринського району Вінницької області

Палацово-паркові ландшафти. Надзаплатно-терасовий тип місцевості. Урочища: 1 – насипна поверхня (1-2 м) подвір'я палацу, вкрита ґрунтосумішами під насадженнями клену гостролистого, грабу звичайного, ялини звичайної та чагарників; 2 – будівля палацу на насипній поверхні з ґрунтосумішей; 3 – горизонтальна поверхня першої надзаплатної тераси, складеної сірими лісовими ґрунтами під парковим комплексом (клен гостролистий, граб звичайний, дуб черешчатий); 4 – горизонтальна поверхня першої надзаплатної тераси, складеної сірими лісовими ґрунтами під різнотрав'ям; 5 – стадіон на горизонтальній поверхні першої надзаплатної тераси, складеної сірими лісовими ґрунтами під різнотрав'ям; 6 – каскад ставків, глибиною 1-2 м, сильно замулених; 7 – 3-5-поверхові житлові будинки; 8 – асфальтовані доріжки парку шириною до 2 м; 9 – ґрунтові доріжки парку шириною 1-1,5 м. **Сакральні ландшафти. Надзаплатно-терасовий тип місцевості.** Урочища: 10 – слабкопоката поверхня подвір'я монастиря, вкрита ґрунтосумішами під різнотравними асоціаціями, деревними та чагарниковими екзотами; 11 – монастирський цвинтар; 12 – монастирські поля та городи на слабко покатій поверхні під сірими лісовими ґрунтами; 13 – службові споруди монастиря (склади, гаражі, гуртожиток) на слабко покатій поверхні під сірими лісовими ґрунтами. **Заплатний тип місцевості.** Урочища: 14 – ставок глибиною 1-2 м; 15 – насипна дамба висотою 1-2 м. **Схиловий тип місцевості.** Урочища: 15 – горизонтальна насипна тераса (1-2 м) подвір'я костелу, вкрита ґрунтосумішами під різнотравними асоціаціями. **Ландшафтно-технічні системи:** 16 – сакральні споруди. **Селитебні ландшафти. Надзаплатно-**

терасовий тип місцевості. Урочища: 17 – малоповерховий тип ландшафтів на горизонтальній поверхні надзапальної тераси, складеної сірими лісовими ґрунтами під садами, городами, будинками. *Схилувий та вододільний типи місцевостей.* Урочища: 18 – малоповерховий тип ландшафтів на схилі (3-5°) з нарізними та насипними терасами, складених сірими лісовими ґрунтами під садами, городами, будинками. **Дорожні ландшафти.** *Надзапально-терасовий, схилувий і вододільний типи місцевостей.* Ландшафтно-технічні системи: 19 – дорожні насипи з покриттям з асфальту (завширшки до 3 м); 20 – залізобетонний / кам'яний міст. **Промислові ландшафти.** *Схилувий тип місцевості.* Урочища: 21 – власне промисловий тип ландшафтів на слабо покатій поверхні схилу під сірими лісовими ґрунтами. **Сільськогосподарські ландшафти.** *Надзапально-терасовий тип місцевості.* Урочища: 22 – польові ландшафти (города, земельні наділи) на слабо покатій вирівняній ділянці надзапальної тераси, складеної сірими лісовими ґрунтами; 23 – лучні ландшафти на вирівняній ділянці надзапальної тераси, складеної сірими лісовими ґрунтами. **Водно-рекреаційні ландшафти.** *Запально-русловий тип.* Урочища: 24 – річище річки Рів шириною 3-5 м; 25 – заплава, складена алювіальними чорноземоподібними ґрунтами з осоково-очеретяними асоціаціями та заростями верби та вільшаника. **Інші позначки.** Етнокультурні об'єкти: 26 – палац Потоцьких / фон Мекк; 27 – костел пресвятої Трійці; 28 – Свято-Троїцький жіночий монастир. Інше: 29 – напрям течії річки Рів; 30 – межі польської садиби; 31 – межі бувшого замку (сучасний сокоморсовий завод); 32 – межі території Свято-Троїцького жіночого монастиря.

костел-капличка початку ХХ сторіччя, який вимагає реставрації та музеєфікації; кілька склепів початку ХХ сторіччя, у занедбаному стані і потребують реставрації.

Свято-Троїцький жіночий монастир було засновано у 1635 році як костел з кляштором ордену тринітаріїв. Потоцькі завершують його будівництво у 1778 році. Після входження Поділля до складу Російського імперії у 1845 році перемістився православний жіночий монастир з Вінниці. Хоча зараз у приміщенні сакральної пам'ятки розташовано православний монастир, але як історико-культурна пам'ятка має польське «коріння». Тому монастир можна включити до кадастру польських етнокультурних ландшафтів. Територія та будівля монастиря знаходяться у нормальному стані, від 1990 року здійснюються реставраційні та ремонтні заходи. Сакральна споруда має типову композицію: костел з приєднаними корпусами келій та дзвіниця (з північної сторони) [9].

Сакральний ландшафт сформований у межах слабо покатої поверхні надзапальної тераси. Подвір'я від брами до будівлі монастиря вкрито асфальтовими доріжками, які чергуються з рабатками квітів, деревними та чагарниковими екзотами. У східній частині розміщено господарські споруди, гаражі та монастирський гуртожиток. У південній частині монастирського комплексу розташовані земельні угіддя та монастирський цвинтар (діючий). У межах запальної місцевості є 3 ставки, відокремлених дамбами як від річки, так і один від одного та використовуються для риборозведення.

Висновок. Польські садибні, сакрально-тафальні і белігеративні ландшафти як Поділля, так і окремих містечок регіону мають значний етнокультурний потенціал і можуть бути основою для створення історико-культурних й архітектурних заповідників. Охоронні заходи у вигляді музеєфікації замкових і садибних комплексів у містечку Браїлів є найефективнішим методом збереження етнокультурної спадщини. Вони дозволять долучати етнокультурні пам'ятки до регіональних та локальних туристичних маршрутів. Роботи з музеєфікації об'єктів польської етнокультурної спадщини Браїлова стимулюватимуть розвиток туризму в регіоні. Вони є пріоритетними, що пов'язано з комплексністю етнокультурних ландшафтів та їх можливості всебічно представити історико-культурний образ містечка.

1. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с., іл.
 2. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля : монографія / В. М. Воловик. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 270 с., іл.
 3. Денисюк Г. І. У Браїлові / Г. І. Денисюк // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2001. – Вересень (№36).
 4. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Вінницька область. – К. : УРЕ АН УРСР, 1972. – 778 с.
 5. Крыловъ А. Населенныя места Подольской губернии / А. Крыловъ. – Каменец-Подольскъ : Тип. Подол. губерн. правленія, 1905. – 563 с.
 6. Гульдманъ В. К. Справочная книжка Подольской губернии / В. К. Гульдманъ. – Каменец-Подольскій, 1888. – 654 с.
 7. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.) / Олег Мальченко. – К. : Поліграфічна дільниця Інституту української археографії та джерелознавства, 2001. – 380 с.
 8. Петренко О. Браїловські старожитності : [З історії села] // Земля Подільська. – 1996. – 25 жовтня, 6 грудня.
 9. Слободенюк Н. П. Браїлів: стежками історії. Краєзнавчі нариси / Н. П. Слободенюк, В. О. Логвінов. – Вінниця : «Видавництво Тезис», 2000. – 64 с.
 10. Слободенюк Н. П. Браїлів / Н. П. Слободенюк, В. О. Логвінов // Через віхи історії. Краєзнавчі нариси. – Вінниця : О. Власюк, 2004. – С. 242-275.
 11. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області / Людмила Томілович. – Чернівці : ВАТ «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. – С. 19-22.
 12. Труды Подольскаго епархіального историко-статистическаго комитета. Выпускъ девятый. Приходы и церкви Подольской Епархіи / Подъ редакціею священника Е. Сецинскаго. – Каменецъ-Подольскъ : Типографія С.Н. Киржацкаго, 1901. – 1064 с.
 13. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К. : Издательство Киевского университета, 1968. – 684 с.
 14. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Część II. Ziemie ruskie Korony / Roman Aftanazy. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolinskiх, 1996. – Tom X. – Województwo braclawskie. – 575 s.
-
1. Volovyk V. M. Etnokulturni landshafty: rehionalni struktury i pryrodokorystuvannya : [monohrafiia] / V. M. Volovyk. – Vinnytsia : TOV «Vinnytska miska drukarnia», 2013. – 464 s., il.
 2. Volovyk V. M. Etnokulturni landshafty mistechok Podillia : monohrafiia / V. M. Volovyk. – Vinnytsia : VNTU, 2011. – 270 s., il.
 3. Denysyk G. I. U Brailovi / G. I. Denysyk // Kraieznavstvo. Heohrafiia. Turyzm. – 2001. – Veresen (№36).
 4. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR v 26 tomakh. Vinnytska oblast. – K. : URE AN URSR, 1972. – 778 s.
 5. Krylov A. Naselennyya mesta Podolskoi huberniy / A. Krylov. – Kamenets-Podolsk : Typ. Podol. hubern. pravleniia, 1905. – 563 s.
 6. Huldman V. K. Spravochnaia knyzhka Podolskoi huberniy / V. K. Huldman. – Kamenets-Podolskii, 1888. – 654 s.
 7. Malchenko O. Ukripleni poselennia Bratslavskoho, Kyivskoho i Podilskoho voievodstv (XV – seredyna XVII st.) / Oleh Malchenko. – K. : Polihrafichna dilnytsia Instytutu ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva, 2001. – 380 s.
 8. Petrenko O. Brailovski starozhytnosti : [Z istorii sela] // Zemlia Podilska. – 1996. – 25 zhovtnia, 6 hrudnia.
 9. Slobodeniuk N. P. Brailiv: stezhkamy istorii. Kraieznavchi narysy / N. P. Slobodeniuk, V. O. Lohvinov. – Vinnytsia : «Vydavnytstvo Tezys», 2000. – 64 s.
 10. Slobodeniuk N. P. Brailiv / N. P. Slobodeniuk, V. O. Lohvinov // Cherez vikhy istorii. Kraieznavchi narysy. – Vinnytsia : O. Vlasiuk, 2004. – S. 242-275.
 11. Tomilovych L. Istorychni sadyby Vinnytskoi oblasti / Liudmyla Tomilovych. – Chernihiv : VAT «Redaktsiino-vydavnychiy kompleks «Desnianska pravda», 2011. – S. 19-22.
 12. Trudy Podolskaho eparkhialnaho istoriko-statystycheskaho komiteta. Vypusk deviatyi. Prykhody y tserkvy Podolskoi Eparkhiy / Pod redaktsieiu sviashchennyka E. Setsynskaho. – Kamenetsъ-Podolsk : Typohrafiia S.N. Kyrzhatskaho, 1901. – 1064 s.
 13. Fyzyko-heohraficheskoe raionyrovanye Ukraynskoi SSR. – K. : Yzdatelstvo Kyevskoho unyversyteta, 1968. – 684 s.
 14. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Część II. Ziemie ruskie Korony / Roman Aftanazy. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolinskiх, 1996. – Tom X. – Województwo braclawskie. – 575 s.

Подано до редакції 10.03.2016

Рецензент – доктор географічних наук А.В. Гудзевич